

Streszczenie pracy doktorskiej ***Polska Prowincja Paulinów w latach 1784 - 1864***

Prezentowana praca dotyczy dziejów polskiej prowincji zakonu paulinów w latach 1784-1864. Był to niezwykle burzliwy okres końca istnienia niepodległego państwa polskiego, które zakończyło swój byt polityczny w 1795 roku na skutek rozbioru ziem polskich przez sąsiednie mocarstwa, a więc przez Rosję, Austrię i Prusy. W następstwie tego faktu terytorium dawnego Królestwa Polskiego znalazło się pod obcym panowaniem i podlegało trzem odrębnym porządkom politycznym, zaś społeczeństwo polskie zostało poddane represyjnym działaniom krajów zaborczych. W czasach Księstwa Warszawskiego (1806-1815), utworzonego pod protektoratem Napoleona, na krótko odżyły nadzieje na odrodzenie niepodległego państwa polskiego. Nadzieje te zostały ostatecznie pogrzebane na skutek klęski Francji, zaś Kongres Wiedeński w 1815 r. ustanowił nowy europejski porządek polityczny, w którym istniało zależne od Rosji Królestwo Polskie, cieszące się pewną autonomią, ale związane unią dynastyczną z cesarstwem Rosyjskim. Po 1832 r. stopniowo włączano terytorium Królestwa pod względem politycznym, gospodarczym i militarnym do Rosji, pozbawiając je resztek autonomii. Na tym dziejowym tle przedstawiono najważniejsze zagadnienia dotyczące polskiej prowincji zakonu paulinów aż do 1864 roku, kiedy władze rosyjskie rozwiązały struktury zakonu pozostawiając klasztor na Jasnej Górze w Częstochowie jako jedyną istniejącą na terenie Królestwa Polskiego placówkę tej wspólnoty zakonnej. Należy podkreślić, że poza granicami Królestwa Polskiego istniał jeszcze klasztor na Skałce w Krakowie, który po 1864 r., posiadał status autonomiczny jako klasztor położony w granicach cesarstwa austriackiego.

W pierwszym rozdziale pracy przedstawiono sytuację polskiej prowincji paulinów pod koniec XVIII wieku. Autor zaprezentował dzieje i charakterystykę poszczególnych klasztorów wchodzących w skład prowincji na tle starań podjętych przez dwór króla Stanisława Augusta Poniatowskiego o wyłączenie polskich klasztorów paulinów spod władzy generała zakonu na Węgrzech i powołanie do życia nowej struktury, a więc cieszącej się samodzielnością Kongregacji Polskich Paulinów. To rozwiązanie zatwierdził papież Pius VI w breve apostolskim z 1784 r. Odtąd polska prowincja rozwijała się niezależnie od reszty Zakonu Paulinów, który na skutek decyzji cesarza Józefa II przestał istnieć w krajach podległych jego władzy w 1786 r. Lata bezpośrednio poprzedzające upadek niepodległego bytu Królestwa Polskiego były dla Kongregacji polskiej niezwykle trudne. Władzę nad Kongregacją sprawował wizytator generalny, któremu podlegał prowincjał polski ze swym wikariuszem i definitorem, będącymi bezpośrednimi doradcami prowincjała. W tym czasie paulini utracili klasztory w Starej Wsi, Niżniowie i Lwowie, które znajdowały się w granicach Austrii. W wyniku upadku Polski w 1795 r. większość klasztorów znalazła się w granicach Królestwa Prus, kilka z nich, położonych w granicach Monarchii Habsburskiej, złączono w prowincję Galicji Zachodniej. Pod obcymi rządami placówki paulinów znalazły się w stanie materialnego upadku, niedostatku nowych kadr duszpasterskich, a tym samym osłabienia prężnej niegdyś działalności duszpasterskiej.

W drugim rozdziale pracy poruszono zagadnienia związane z sytuacją Kongregacji Polskiej w czasach Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego. W tym okresie doszło do likwidacji dwóch klasztorów położonych na terenie Prus, a więc klasztorów w Mochowie koło Głogówka na Śląsku i w Topolnie na Pomorzu w 1810 r. Natomiast siedziby paulinów w granicach Księstwa Warszawskiego cieszyły się względnym spokojem. Należy podkreślić, że w tym czasie powróciły pod jurysdykcję Kongregacji Polskiej klasztory wchodzące do 1810 r. w skład prowincji Galicji Zachodniej, a więc domy w Krakowie, Beszowej, Pińczowie, Leśnej na Podlasiu i we Włodawie. Warto jednak zaznaczyć, że w czasach Księstwa Warszawskiego w trudnej sytuacji znalazł się klasztor jasnogórski, zwłaszcza w obliczu oblężenia miejscowej twierdzy w 1806 r. przez wojsko francusko-polskie, w 1809 r. przez armię austriacką i w 1813 r. przez wojska rosyjskie. To ostatnie z

wymienionych oblężenie twierdzy częstochowskiej zakończyło się jej kapitulacją i poddaniem w ręce Rosjan. Ostateczny upadek Księstwa Warszawskiego przekreślił nadzieje paulinów i ogółu społeczeństwa na odrodzenie niepodległego państwa polskiego. Choć dla instytucji Kościoła katolickiego był to czas niewątpliwie trudny, to jednak perspektywa wolnej i suwerennej ojczyzny nakazywała ponieść ofiary, których wymagała realizacja tak szczytnego celu.

W okresie autonomii Królestwa Polskiego pod dominacją Cesarstwa Rosyjskiego, Kościół katolicki, a wraz z nim Kongregacja Polskich Paulinów, zostały poddane coraz dotkliwszym represjom ze strony władz państwowych. Regulacje prawne dawały instytucjom Kościoła pewną ograniczoną swobodę w realizacji własnych celów, niemniej sytuacja zmierzała do coraz ściślejszej kontroli w kierunku całkowitego podporządkowania działalności prawu państwowemu. Zaznaczyło się to zwłaszcza po 1832 r., kiedy władze zmierzały do likwidacji autonomii Królestwa i włączenia jego terytorium do Cesarstwa Rosyjskiego jako integralnej części imperium Romanowów. Podobnie jak we wcześniejszych okresach, rosyjski aparat urzędniczy starał się utrudnić nabór nowych powołań, kontrolować proces formacji w seminariach diecezjalnych i zakonnych, a także czuwać nad duchowieństwem parafialnym i klasztornym, by nie podejmowało w duszpasterstwie zaangażowania politycznego. Owe represje w odniesieniu do zakonów, a wśród nich - paulinów, osiągnęły punkt kulminacyjny w 1864 r., gdy z rozkazu cesarza Aleksandra II dokonano tzw. reformy klasztorów. Jej skutkiem była likwidacja większości ośrodków zakonnych na ziemiach polskich, z pozostawieniem, w przypadku paulinów, jednego czynnego klasztoru na Jasnej Górze, w którym umieszczono zakonników ze skasowanych klasztorów tego zakonu. Nastąpiło rozwiązanie nowicjatu, domu studiów filozoficzno-teologicznych oraz zniesienie hierarchii zakonu.

Tematyka trzeciego rozdziału odnosi się do struktury organizacyjnej Kongregacji Paulinów, w tym hierarchii urzędników sprawujących władzę nad zakonnikami i klasztorami znajdującymi się pod jurysdykcją wyższych przełożonych. Dokonano charakterystyki życia i działalności wizytatorów generalnych i podległych im prowincjałów, przedstawiono szczegółowy wykaz hierarchii zakonnej w latach 1784-1864. Wiele uwagi autor pracy poświęcił na omówienie zagadnień formacyjnych kandydatów do życia zakonnego u paulinów. W związku z tym szeroko scharakteryzowano etapy formacji od fazy początkowej, a więc okresu aspirantury, nowicjatu jako okresu przygotowań do złożenia ślubów zakonnych, a następnie podjęcia studiów filozoficznych i teologicznych w przypadku kandydatów do kapłaństwa. W syntetyczny sposób opisano działalność ośrodków kształcenia u paulinów.

Czwarty rozdział dysertacji obejmuje zagadnienie działalności duszpasterskiej paulinów. Przejawiała się ona w prowadzeniu duszpasterstwa w sanktuariach maryjnych z Jasną Górą na czele. W tym największym ośrodku kultu Najświętszej Maryi Panny na ziemiach polskich gromadziły się rzesze pielgrzymów z trzech zaborów, ale także z krajów ościennych. Dominującym akcentem wielkich odpustów były uroczyste celebracje Mszy św., głoszenie Słowa Bożego, sakrament spowiedzi oraz bierzmowanie, udzielany przez biskupów biorących udział w uroczystościach. W skromniejszej formie kult skupiony przy wizerunkach Matki Boskiej odbywał się w sanktuariach maryjnych o charakterze regionalnym (Brdów, Topolno, Leśna, Leśniów, Stara Wieś pod Brzozowem) oraz lokalnie w kościołach paulinów (Warszawa, Mochów k. Głogówka, Włodawa). Niezwykle ważnym miejscem o randze narodowej był kościół na Skałce w Krakowie. Kościół ten posiadał rangę sanktuarium Męczeństwa św. Stanisława Biskupa i Męczennika, którego kult paulini podtrzymywali i promowali zarówno we własnych kręgach, jak i wśród ludności Krakowa, a także pielgrzymów. Innym obszarem duszpasterstwa było prowadzenie parafii przyklasztornych zarówno w większych miastach, jak w miasteczkach oraz środowiskach wiejskich. W parafiach rozwijano typowe, właściwe dla tamtej epoki, formy życia religijnego. W większości ośrodków istniały szkoły parafialne oraz szpitale – przytułki dla ubogich, zakładano charakterystyczne dla paulinów bractwa religijne.

Piąty i ostatni rozdział przedstawia okoliczności i skutki kasaty podjętej przez władze rosyjskie w 1864 r. w Królestwie Polskim. Tak zwana „reformacja klasztorów rzymsko-katolickich” spowodowała likwidację niemal wszystkich ówczesnie istniejących klasztorów paulinów, oprócz Jasnej Góry i złączonego z nią klasztoru św. Barbary. Jasna Góra pozostała klaszturem „etatowym”,

a więc zbiorczym dla zakonników ze skasowanych konwentów. Zniesienie hierarchii zakonnej, rozwiązanie nowicjatu oraz zakaz prowadzenia własnych studiów filozoficzno-teologicznych sprawiło że Kongregacja Polskich Paulinów praktycznie przesała istnieć. Paulini na Jasnej Górze stanowili odtąd luźną grupę kapłanów, w której zarząd sprawowali tak zwani prepozyci, i wikariusze. Na stanowiska powoływali ich biskupi kujawsko-kaliscy oraz wizytatorzy klasztorów, jednak zawsze pod ścisłą kontrolą i za akceptacją władz rosyjskich. Przełożeni – prepozyci wraz z wikariuszami mieli za zadanie sprawną koordynację prac w sanktuarium na Jasnej Górze, zaś we wszystkich innych sprawach podlegali biskupom ordynariuszom i urzędnikom rosyjskim. Jasna Góra, a wraz z nią zakon pauliński, przetrwała dzięki łasce Bożej i wielkiej determinacji zakonników, którzy nieraz w heroiczny sposób bronili świętego miejsca i swojej w nim obecności. Dzięki takiej postawie wiary i wytrwałości jasnogórskie sanktuarium również w naszych czasach nieprzerwanie stanowi punkt odniesienia dla narodu i Kościoła w Polsce.

Opole, 08.11.2023 r.